

УДК 94(477) «1920/1939»

Роман Мельник, Віра Мельник

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ НАСЕЛЕННЯ ДО ВІЙНИ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ В. ПЕТРІВА (20–30-ТІ РР. ХХ СТ.)

Стаття присвячена проблемі, пов'язаній з аналізом теоретичних основ психологічної підготовки суспільства до війни у працях В. Петріва. Показано основні концептуальні підходи В. Петріва щодо методів проектування воєнної доктрини з урахуванням психологічної складової забезпечення збройного конфлікту.

Ключові слова: В. Петрів, психологічна підготовка, військово-теоретичні праці, воєнна доктрина, публіцистична спадщина.

Процес розбудови та реформування Збройних сил України на сучасному етапі її розвитку закономірно викликає інтерес до вивчення вітчизняного історичного досвіду, пошуку нових аналогій, котрі можна було використати при вирішенні сучасних актуальних завдань, а саме психологічної підготовки суспільства до війни. Безпосереднє відношення до з'ясування цього питання має міжвоєнний період військової історії ХХ ст.

Глибоке та всебічне вивчення проблеми психологічної підготовки суспільства до війни у теоретичних розробках представників військової еміграції міжвоєнного періоду, нині має важливе наукове і суспільно-політичне значення, бо сприяє об'єктивному висвітленню періоду формування Збройних сил України, пов'язаного з відродженням національної військової традиції та українського військового будівництва, його місця та ролі у боротьбі українців за незалежність, дає можливість з'ясувати місце армії у системі багатопартійного суспільства, методи та засоби, за допомогою яких можна виховувати національні Збройні сили в дусі відданості державі, забезпечувати високий фаховий рівень їх підготовки.

Метою студії – дослідити теоретичні основи підготовки народних мас українського суспільства до війни у літературно-теоретичній спадщині В. Петріва.

Історіографія, цього питання представлена чималими здобутками дослідників новітньої доби. Завдяки сприятливим умовам часу, здобуття незалежності України, історики створили потужний пласт наукових робіт, які розкривають проблему підготовки армійських кадрів та мирного населення до війни, періоду національної революції 1917–1921 рр. До таких робіт належать праці В. Голубка [2–3], Я. Тинченка [4], М. Литвина і Ю. Науменка [5], В. Колянчука [6], В. Сідака [14] та інших. Водночас, поза межами ґрунтовних узагальнень, залишається питання пов'язане і вивченням концептуальних підходів В. Петріва, щодо теоретичних основ психологічної підготовки мирного населення до війни. Досконале вивчення процесу виникнення, динаміки розвитку теорії та практики психологічного впливу на суспільство є основою для детального дослідження його сутності й змісту, а також напрямків і тенденцій їх подальшого удосконалення.

Питання психологічного забезпечення збройних конфліктів, як не від'ємної складової воєнної доктрини України, активно починає розглядатися у 20–30-х рр. ХХ ст., в період, коли значна частина вищого офіцерського складу армії УНР опинилася в еміграції [15, с.16]. Сконцентровуючи свої зусилля в теоретичній площині, військовики в цей період розпочали клопітку роботу над розробкою концепції Української держави з поєднанням у ній національного і військового аспектів. Серед низки важливих теоретико-моделюючих схем, поданих представниками військової еміграції міжвоєнного періоду щодо формування доктринальних норм, варто відзначити праці генерал-

хорунжого армії УНР Всеволода Петріва, який на основі глибокого аналізу іноземних праць та власного бойового досвіду накреслив основи військового будівництва майбутньої держави.

Представляючи можливу схему основ воєнної доктрини, яка включала в себе військово-економічну, військово-політичну та геополітичну складову, теоретик відзначає не менш важливий елемент підготовки до війни, як психологічний.

Поняття психологічної війни, за В. Петрівом – це такий психологічний стан більшості членів людського колективу, за якого розв'язання назрілого конфлікту можливе лише за допомогою збройної сили [16, арк. 2]. Теоретик наголошував, що війна – «це збройна боротьба за краще існування, фактичне чи уявне, між людськими колективами, яка є продовженням боротьби політичної та яка виникає психологічно, тоді коло сторони що борються, не бачать іншого засобу для полагодження, та коли суспільні зв'язки між ними обірвані» [16, арк. 2].

Так, виділяючи психологічну складову можливих військових конфліктів, В. Петрів сформував план доктринальних норм із урахуванням необхідності психологічної підготовки населення до війни. Важливими елементами теоретичних програм з психологічної підготовки мирного населення до можливого військового протистояння, за теоретиком, було визначення самих методів та способів цієї підготовки. Зокрема, В. Петрів наголошував, «що міждержавні війни розпочинаються не із ініціативи народу а виключно через певні геополітичні зацікавлення тих чи інших держав, а радше пануючих у суспільстві верств, класів, чи навіть партії» [13, с.76]. Продовжуючи свої думки, теоретик запевняв, що вигоду у такому протистоянні отримують виключно ті люди, які знаходяться при владі: « міждержавна війна дає при виграші зиски лише пануючим верствам, решті лишень збитки» [13, с.76]. Водночас теоретик замислюється над питанням пріоритетності мирного населення під час військового конфлікту. З цього приводу, він подав власні судження, щодо мотивів простого люду участі у війні котре, як наголошував генерал не може бути обмежене лише одним патріотизмом: «чомусь на війну йдуть усі верстви в державі, та не тільки йдуть під тиском адміністративної сили: поліції жандармерії тощо, а часом радіють від тієї війни, йдуть як не охотою, то бодай з почуттям неминучого виконання законного обов'язку» [16, арк. 5–8.].

Дискутуючи навколо цього питання генерал подає власне розуміння в чому полягає сила невеликої, але добре впорядкованої виконавчої влади проти невпорядкованого натовпу, акцентуючи увагу на тому, що «п'ять жандармів чи два стражники на велику сільську округу можуть погнати масу людей не на які-будь роботи, а на терпіння та смерть, та ще давши цим людям до рук зброю» [16, арк. 5–8]. Як приклад правдивості своїх міркувань, В. Петрів наводить події у Чехії в 1914–1918 рр., коли чеське суспільство, будучи проти німецького панування в державі йшло на війну за німецькі інтереси. Таким чином, генерал робить висновок про те, що «є якась інша сила, що зміцнює той брутальний адміністративний примус, робить його тяжким до подужання і навіть таким, якому потрібно коритися» [8, с. 56]. Цією силою, на думку генерала, є переконання людини в правильності її дій, за яким можливо здійснити вплив на поведінку та відданість справи загалом. Таким чином, наголошуючи на переконанні народу на необхідності, неминучості, законності і вигідності війни проти певного ворога чи війни взагалі, є психологічною підготовкою [10, с. 47].

Вивчаючи питання психологічної підготовки до війни та військових конфліктів загалом, теоретик у своїх студіях розглядав не лише природу виникнення військових конфліктів, але й подавав теоретичні шляхи підготовки до них. У цьому контексті, В. Петрів у третій лекції з курсу військової справи для слухачів Українського робітничого університету при інституті громадознавства в Празі, визначав методи психологічної підготовки до війни, як в мирний так і військовий час. Цікавою і переконливою мотивацією, щодо методів психологічної підготовки суспільства до війни, є думка генерала про те, що першочерговим завданням психологічного впливу на маси є не встановлення психологічного контролю над суспільством, а переконання керуючих верств цього суспільства. Саме це, на думку В. Петріва, є головним завданням психологічної підготовки до війни, що включає в себе привернення на свій бік думок авторитетних людей в соціумі, за якими піде все суспільство [10, с. 60].

Моделюючи теоретичні основи психологічної підготовки до майбутнього збройного конфлікту, генерал у своїй студії «Про підготовку до війни», декларує п'ять найважливіших, на його думку, методів психологічного впливу на суспільство: 1) месіанізм; 2) повага суспільства до армії; 3) утвердження на пів-військових порядків в державі; 4) намова; 5) формування в суспільстві економічної неминучості війни [10, с. 61].

Виділяючи «месіанізм», як один із перших методів психологічного впливу на суспільство під час військових конфліктів, генерал відзначає що власне «месіанізм» проявляється в «історичному обов'язку» здійснення різного роду військові, загарбницькі дії одного народу іншим, заради встановлення «історичної справедливості», опираючись на формальні обставини війни. Як наголошував генерал, «Плекання віри в месіанізм певної нації є такий засіб психічної підготовки, який полегшує ведення військової акції проти першого ліпшого ворога, будь-якого з сусідів, це є

мовляв постійна психологічна підготовка до війни, ... цю форму підготовки плекають уряди й угруповання, які прагнуть скерувати діяльність і думки своїх громадян на зовнішні акції» [16, арк. 14]. Подаючи розуміння вигідності такого роду тактичних психологічних дій щодо супротивника, В. Петрів зазначав, що в перехідному періоді від миру – до війни найефективнішими елементами формування світосприйняття та самосвідомості населення буде роз'яснення суспільству причин, джерел (винуватців) та весь тягар небезпеки військового конфлікту, створення образу ворога – сильного, хитрого підступного жорстокого та вкрай небезпечного противника.

Наступним елементом психологічного впливу на суспільство, який виділяє теоретик, є активна робота серед населення, над формуванням позитивного, героїчного образу військовослужбовця. Виховання почуття шани до військовика є одним із могутніх засобів психологічної підготовки до війни. Як наголошував генерал «оточення військових фахівців, ареалом подвижників у боротьбі за інтереси народу та захисників нації підносить не лише войовничість армії, але й цілого народу» [10, с. 61]. Застосування такого методу психологічної підготовки до війни на практиці, прослідковувалося на фронтах Першої світової війни, коли провідні держави світу, користуючись найманими військами, втрачали повагу суспільства до армії. Натомість такі держави, як Німеччина та Італія, які під час мобілізації використовували національний людський потенціал, на психологічному рівні представляли високий показник позитивного відношення до війська серед суспільства.

Формування напіввійськових порядків в суспільстві, є важливим елементом психологічної підготовки до війни, яка характеризується загальним піднесенням войовничості в нації. Використовуючи цей принцип в своїх теоретичних працях, В. Петрів зазначав, що засобом для цього піднесення є організація серед молоді військових та напіввійськових товариств: «...у них люди будуть об'єднані по принципу колишньої служби в одній і тій же військовій частині» [10, с. 62]. Водночас, він наголошував, що вплив напіввійськових чи військових організацій на молодь та на боєздатність держави є значною. Як приклад такої системи довійськової підготовки теоретик наводить організацію кадетських корпусів у Росії, у яких хлопчаків, починаючи від десятирічного віку піддавали напіввійськовій муштрі. «Цим хлопцям уже однією уніформною, вже одним військовим вишколом вмовляється їх бойове покликання. Молодеча задиркуватість викликає бажання на практиці довести свою бойову здатність» [16, арк. 15]. Такий спосіб психологічної підготовки юнаків до війни, наголошував теоретик, є тим чинником, який може переконати оточуючих в необхідності і законності збройного нападу. Принцип товариства, наголошував теоретик, відіграватиме чималу роль в утворенні полкових психозів, які своєрідно будуть підготовлювали думки людей про «рідність їм армії», про необхідність її підтримувати в часи війни, що тим самим спростить психологічне втягнення мас у вир збройного протистояння.

Опрацьовуючи світовий військовий досвід в організації та веденні бойових дій, В. Петрів, в четвертому пункті методів психологічної підготовки суспільства до війни, «намові» розмірковує над питанням «популяризації війни» – формуванні серед населення войовничих настроїв. Для зміцнення цих настроїв, стверджував В. Петрів, існує «система намови вже певного найможливішого ворога» [10, с. 64]. Як приклад, теоретик наводить Францію, у якій ще перед початком Першої світової війни формувалася думка про реванш – відплату німцям за поразку 1870 р., таким чином, зазначав він, французам постійно демонстрували, що її ворог це Німеччина.

Розвиваючи думку, щодо популяризації військових конфліктів серед суспільства, В. Петрів зазначав, що при нез'ясованості міжнародної ситуації, психологічна підготовка перекладатиметься на елемент політичних напружень між державами в прискореному агітаційному темпі. В підтвердженні правоти своїх думок генерал, наводить аргументи, пов'язані із міжнародною ситуацією між США та Німеччиною в ході військових компаній Першої світової війни, коли для виправданості вступу США у війну, американському суспільству демонстративно подавалась ціла порція подій, пов'язаних із агресивною політикою Німеччини щодо США, коли німецький підводний човен топив цивільний американський корабель. Ці події вдало використовувала Америка як привід для приєднання до світового військового протистояння, що також було використане для створення відповідних настроїв «при яких багатомільйонне німецьке населення США не могло стримати Америку від оголошення війни своїм землякам у старому світі» [16, арк. 16].

Таким чином, метод нацькування, наголошував теоретик, полягав у тому, що народним масам тими чи іншими засобами вмовляється думка, про те що та чи інша нація або держава є природним або споконвічним ворогом, проти якого законно й морально вжити збройний примус [16, арк. 16].

Наступним методом психологічної підготовки до збройного конфлікту, який відзначав В. Петрів, був принцип «враження економічної неминучості війни» [10, с. 65]. У цьому пункті теоретик декларував думку про те, що для того, щоб переконати суспільство в неминучості назрівання військового конфлікту, наведені методи психологічної підготовки інколи можуть не

спрацювати. «Незахоплене психологічними навіюваннями, суспільство своїми тверезими думками може зашкодити загальному войовничому рухові» [10, с. 65]. Для переконання таких груп, зазначав В. Петрів, в суспільстві потрібно штучно сформувати економічну небезпеку, яка б загрожувала цілому народові а значить і їм. Тоді, як наголошував генерал, «ці тверезо реалістичні групи, не маючи змоги подужати загальний здвиг на користь війни, підуть за течією» [10, с. 65].

Задекларувавши методи психологічної підготовки населення до війни, генерал В. Петрів у своїх теоретичних студіях одночасно презентує і шлях, через який може бути здійсненна ця підготовка, а саме: «літературу, пресу, плакати, словесну агітація та пропаганду» [16, арк. 16–17].

Пропаганда через використання літератури, яку декларував теоретик, є одним із найпродуктивніших елементів психологічного впливу на суспільство, за її допомогою, наголошував він, можна здійснювати вплив на саму підготовку військового настрою шляхом поширення у війську творів патріотично націоналістичного характеру. «Цей спосіб діє повільно, але невпинно й глибоко» [16, арк. 16–17].

Наступним не меш важливим способом психологічного впливу на суспільство, до якого схиляється теоретик, була преса. «Преса – спосіб більш штучний, але разом з тим пряміший, придатний як до творення тривалих настроїв, так і для ведення психологічної підготовки в швидкому порядку» [13, с. 65]. Через статті агітаційного характеру, наголошував В. Петрів, можна здійснювати не опосередкований вплив на суспільство. За словами теоретика, преса була своєрідним інформаційним носієм, через який можна проникати у свідомості населення та формувати у соціумі потрібні – вигідні у військовий час ворожі настрої серед суспільства загалом.

Щодо наступного методу психологічної підготовки мас до війни – плакатів, генерал зазначав: «Ми тут дозволимо собі трохи поширити тямку плакату, та рахувати ним не лише ілюстровану пояснену малюнками афішу, що вивішують на стінах. До них можна зарахувати різні ілюстрації, пояснюючі, малюнки в газетах та журналах, особливо коли вони мають яскраво виявлену тенденцію, упереджений зміст, для піднесення мілітарних почувань» [10, с.54]. Плакатний спосіб психологічної підготовки до війни, за теоретиком, можна віднести до одних із найміцніших способів впливу на маси, особливо коли він починає вводитися у повсякдення життя. Розміщуючи, яскраві, у фарбах і змісті малюнки, перед очима населення, зазначав він, плакати будуть своїми прикладами визначати загальну поведінку людини. Як вдалий приклад дії плакатної агітації, теоретик наводить Англію, яка на початку Першої світової війни вживала всіх методів, для того щоб на вулицях і шпальтах газет розміщувалися поранені молоді солдати із постійним запитанням на обличчі «Чому ти не в армії?» [10, с.56].

Наступним декларативно важливим методом психологічної підготовки до війни, яку виділяє теоретик, є «словесна пропаганда та агітація». Так, у своїй студії теоретичного характеру «Про психологічну підготовку» генерал зазначав, що такий спосіб популяризації збройного конфлікту серед населення являється найдієвішим засобом впливу на маси «коли промовці звертаються до аудиторії, яка мусить лишень слухати й не може дискутувати» [10, с.56].

У впорядкуванні народних мас населення до збройної боротьби, В. Петрів, визначав важливу складову загальної психологічної підготовки населення до війни. Зокрема, в цьому контексті теоретик зазначав, що «впорядкування мас буде легко досягнути шляхом утворенням керуючих центрів» [10, с.73]. Теоретик, з цього приводу підкреслював важливість існування своєрідного центру впливу на суспільство, шляхом підпорядкування суспільних мас керуючим центрам. Як приклад вдалого підпорядкування населення керуючим центрам, теоретик наводить події в Росії 1917–1918 рр., коли комуністична партія спромоглася організувати центри впливу на людську свідомість «шляхом діяльності невеликих гуртків осіб, яких попередньо було добре підготовлено, для засвоєння крайніх гасел, з метою розворушення несвідомих мас суспільства та армії» [16, арк. 14].

Вінцем тактично-психологічної підготовки до війни, яку виділяє генерал є гасло збройного конфлікту. Так, розмірковуючи над цим питанням теоретик, наголошував, що сам клич, під яким буде здійснюватися вся військова операція, має легко засвоюватися масами, «бути для них відповіддю на всі питання які поставила їм підготовча акція» [10, с. 68]. Водночас він наголошує, що гасло війни має бути переконуюче й для інших держав, особливо нейтральних. Як приклад, теоретик наводить гасло, під яким Росія у 1914 р. розпочала війну з Австро-Угорщиною «за визволення слов'ян», що мало вплив не лише на погано підготовлених для сприйняття цього гасла народів Росії, а головне на слов'ян в Австро-Угорщині. Разом з тим В. Петрів наголошує, що цьому гаслу цілком не відповідала поведінка російського царського уряду в Україні.

Отож, напередодні майбутніх збройних конфліктів теоретичні питання воєнної доктрини були основними у воєнно-наукових дослідженнях військових дослідників міжвоєнного періоду. Перебуваючи на чужині, талановитий український військовик В. Петрів теоретично забезпечив розроблення основ майбутньої воєнної доктрини на випадок чергового військового протистояння.

Питання психологічного забезпечення збройних конфліктів у 20–30-х рр. ХХ ст. В. Петрівим розглядалися як не від'ємна складова теоретичних норм майбутньої воєнної доктрини УНР.

Виокремлюючи психологічну складову збройних протистоянь, теоретик, у своїх студіях подає основи методів та форм психологічного впливу на суспільство загалом. У переконанні народних мас в необхідності, неминучості, законності та вигідності війни проти певного ворога, на думку теоретика, власне й полягала сама суть психологічної підготовки суспільства до війни, яка може здійснюватися на принципах месіанізму, формуванні поваги серед суспільства до армії, утвердженні напіввійськових військових порядків в державі, намові та формуванні економічної неминучості війни.

Список використаних джерел

1. Дещинський Л.Є. З історії створення Збройних сил Української Народної Республіки (березень 1917 – березень 1918) / Л. Є. Дещинський // Держава та армія. – 1998. – № 344. – С.3–13.
2. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
3. Голубко В. Питання військової доктрини УНР у практичній діяльності та теоретичній спадщині С. Петлюри / В. Голубко // Ефективність державного управління. – Львів 2002. – Вип. 1–2. – С. 138–139.
4. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Я. Тинченко. – Київ: Темпора, 2007. – 536 с.
5. Литвин М. Збройні сили України першої половини ХХ ст. генерали і адмірала / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Сага, 2007. – 239 с.
6. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920–1930 / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 274 с.
7. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / під ред. І. Крип'якевича, Б. Гнатевича, З. Стефаніва. – Львів 1936. – С.226–229.
8. Петрів В. Можливий впрод українського війська / В. Петрів // Військово-історичні праці. Спомини / [упор. В. Сергійчук]. – К., 2002. – С. 56–60.
9. Петрів В. Принцип творення збройної сили на основі недавнього минулого / В. Петрів // Військово-історичні праці. Спомини / [упор. і авт. передм. В.Сергійчук]. – К.: Поліграфкнига, 2002. – С. 4–10.
10. Петрів В. Військова справа / В. Петрів // Військово-історичні праці. Спомини / [упор. В. Сергійчук]. – К., 2002. – С.47–78.
11. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921рр.) / В.Петрів. – Львів: Червона Калина, 1927–1931. – Ч.1. – 180 с.; ч.2. – 184 с.; ч.3. – 164 с.; ч.4. – 120 с.
12. Петрів В. Старшинський склад української демократичної армії / В. Петрів // Військово-історичні праці. Листи / упоряд. В. Сергійчук. – К., 2004. – С. 49–54.
13. Петрів В. Психологічна підготовка / В. Петрів // Військово-історичні праці. Листи / упоряд. В. Сергійчук. – К., 2004. – С. 42–76.
14. Сідак В. На шляху до воєнної доктрини (історичний нарис 1917–1920 рр.). / В. Сідак – К. 2001. – 214 с.
15. Мельник Р. П. Проблема будівництва Збройних сил УНР у теоретичних розробках Всеволода Петріва / Р. П. Мельник // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець». – 2010. – Вип. 4. – С. 16–20.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3865, оп. 1, спр. 62, 26 арк.

Роман Мельник, Вера Мельник

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ НАСЕЛЕНИЯ К ВОЙНЕ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ В. ПЕТРИВА (20–30 ГГ. ХХ В.)

Статья посвящена проблеме, связанной с анализом теоретических основ психологической подготовки общества к войне в трудах В. Петрива. Показаны основные концептуальные подходы В. Петрива о методах проектирования военной доктрины с учетом психологической составляющей обеспечения вооруженного конфликта.

Ключевые слова: В. Петрив, психологическая подготовка, военно-теоретические труды, военная доктрина, публицистическое наследие.

Roman Melnyk, Vira Melnyk

THEORETICAL BASIS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF THE POPULATION TO THE WAR IN JOURNALISTIC HERITAGE OF V. PETRIV (20–30 YEARS XX CENTURY)

The article deals with the problem associated with the analysis of the theoretical foundations of psychological preparation of society for war in the writings of V. Petriv. The basic conceptual approaches V. Petriv concerning methods of designing military doctrine, given the psychological component providing armed conflict.

Key words: V. Petriv, psychological training, military-theoretical works, military doctrine, journalistic heritage.